

УДК 7(477.81/.82)«17/18»

Т.В. Смирнова

ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ВОЛИНІ КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ XIX СТОЛІТЬ У СПЕЦІАЛЬНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

На сучасному етапі розвитку вітчизняної історичної науки все частіше увага дослідників зосереджується на вивченні культури регіонів України, кожен з яких має свою специфіку. До таких регіонів належить і Волинь, що наприкінці XVIII – початку XIX ст., перебуваючи у складі інших держав (Польща, Росія), зуміла зберегти свою самобутню культуру.

Процес вивчення культурної спадщини на Волині можна умовно розділити на три етапи: перший – друга половина XIX – початок XX ст.; другий – 20-80 рр. XX ст.; третій – 90-і р. XX ст. – початок XXI ст. Важливим у даному питанні є акцент на впливові західноєвропейських просвітницьких ідей на розвиток культурно-мистецького середовища Волині кінця XVIII – початку XIX століть.

Починаючи з другої половини XIX ст., дослідження культурної спадщини Волині відбувалося несистематично і стосувалося лише його окремих проявів. Насамперед це пов'язано з Київським університетом св. Володимира, при якому діяла «Тимчасова комісія для розгляду давніх актів», або «Київська Археографічна комісія» (1843 р.), що спиралася на Київський Центральний архів. Активним діячем цієї комісії був провідний історик В.Антонович, вихований на ідеях французької філософії XVIII ст. Він сформував «київську школу» вітчизняних істориків, що стала фундаментальною в українській історичній науці. До неї належали М.Грушевський, І.Крип'якевич та ін.

Учені «київської школи» наголошували на важливості впливу західноєвропейських просвітницьких ідей на розвиток української культури. Так, М.Грушевський висловлював свою позитивну позицію щодо польського і, цілком протилежну, щодо російського впливів [3; 190]. Розвиваючи цю думку, І.Огієнко стверджував, що західноєвропейський просвітницький культурний рух впливав на українську культуру та через Польщу потрапляв на наші землі, водночас дослідник наголошував на значному впливові української культури на російську впродовж XVIII-XIX ст. [10; 95-96, 108]. І.Крип'якевич схвально відгукувався щодо впливу Заходу на формування української культури, зокрема у період кінця XVIII – початку XIX ст., наголошував на значній ролі України в житті Західної Європи [8; 297-298].

Підтримуючи позицію М.Грушевського та І.Крип'якевича щодо польського та російського впливів, В.Антонович зазначав: «Польська держава і польська шляхта впродовж багатьох століть відігравала в історії українського народу переважно негативну роль. З іншого боку, він відстоював право українців бути й відчувати себе українцями в Російській державі XIX ст., боронячи українську мову й науково аргументуючи історичну тяглість характерних рис українського етносу [1; 755]. В. Антонович був одним з ідеологів «європейськості» українського народу, причому з огляду не географічного розташування та проблем етносу, а необхідності орієнтації подальшого розвитку [1; 36]. Відтак представники класичної школи українських істориків висловлювали свою прихильність щодо важливості західноєвропейського впливу на розвиток українського суспільства кінця XVIII ст. – поч. XIX ст.

«Київська школа» В.Антоновича мала величезний вплив на організацію дослідницької діяльності у різних регіонах України, зокрема на Волині. Волинська інтелігенція об'єдналася в «Гурток любителів вивчення місцевого краю», що функціонував при Волинському губернському статистичному комітеті, заснований у Житомирі в 60-70-х рр. XIX ст. Активними його членами були Л.Крушинський, В.Пероговський, Л.Рафальський, М.Трипольський, А.Сендульський та ін. Деякі праці цих науковців надруковані в «Трудах Волинського губернського статистичного комітета», інших волинських виданнях: «Волинских Епархиальных Ведомостях» та «Волинских губернских Ведомостях».

Розвиток культури та мистецтва у магнатських маєтків Волині даного періоду частково висвітлено науковцями цього періоду. Зокрема, праця польського дослідника Я.Охоцького розкриває процес наповненості магнатських маєтків Волині творами мистецтва, наприклад Романівського палацу графа Ю.А. Іллінського, Горохівського будинку графині Тарновської, палацу Урбановських, розташованому в Городці [25]. Польський науковець А.Анджейовський показав мистецьку спадщину

Тучинського палацу воєводи Міхала Валевського [20]. А праця О.Єфименко висвітлює роль магнатських маєтків Правобережної України, зокрема Волині, наголошуючи, що вони були джерелом просвітництва [5; 151].

Значний інтерес у вивченні культурної спадщини Волині являє листування Г.Коллонтая з Т.Чацьким, що є яскравим прикладом епістолярної спадщини в польській історіографії середини XIX ст. [21]. У цих листах висвітлено процес започаткування Вищої Волинської гімназії в Кременці, обговорення питань організації навчального процесу, вибору професорсько-викладацького складу закладу та багато інших проблем щодо підняття освітньої сфери на території Правобережної України.

В історіографії 20-50-х років XX ст. значний інтерес для вивчення культурної спадщини Волині справляють праці польських авторів Ц.Бобінської [22] та З.Лемпіцького [24], а також студії М.Ролле [26], котрий розкриває освітній аспект діяльності відомого польського просвітника Волині Тадеуша Чацького.

У 70-80 роках XX ст. з'являються праці, зокрема монографії, що значно ширше висвітлюють процес формування польського мистецтва кінця XVIII – першої третини XIX ст. Серед істориків цього періоду слід відзначити І.Свириду [14] та Л.Софронову [15]. При цьому культурно-мистецьке життя Волинського регіону у зазначених працях розглянуто фрагментарно. Діяльність відомого польського просвітника Гуго Коллонтая, що працював на Волині, описана у праці Х.Хінца [18].

Український вчений Д.Дорошенко підтримував позитивну позицію щодо важливості західноєвропейського впливу, зокрема просвітницьких ідей кінця XVIII – початку XIX ст., наголошуючи на тому, що під впливом діяльності французьких просвітників в Україну проникали ідеї народності, політичної свободи, соціальної рівності та справедливості, а також атеїстичні тенденції щодо церкви і релігії, і в майбутньому це заклало фундамент для національного українського відродження, що припало на другу половину XIX ст. [4].

Значний матеріал щодо реформування освітньої сфери та про діяльність польських просвітителів Волині – членів Едукаційної комісії (Г.Коллонтая, Т.Чацького, Я.Снядецького, Ю.Лелевеля, А.Чарторийського) – міститься у збірці джерел відомства просвітництва в Польщі – Едукаційної комісії [23].

Принципово новий виток вивчення культурної спадщини Волині кінця XVIII – першої третини XIX ст. під впливом ідей Просвітництва розпочався зі здобуттям Україною державної незалежності. Науково-історичні теорії та судження 90-х рр. XX ст. поступово звільнялися від ідеологічних нашарувань, що мали місце в попередній період. Протягом останніх років з'явилися праці, в яких частково аналізуються ступінь іноземних впливів на суспільний, державний і культурний розвиток українських земель історичної Волині, а також просвітницькі ідеї, що проникали на Волинь наприкінці XVIII – початку XIX ст. Серед сучасних дослідників відмітимо Я.Грицака, Н.Громакову, М.Євтуха, Л.Коваленко, В.Кравченко, Л.Мельника, О.Остапчук, М.Поповича, В.Пустарнакова, О.Рамбо, Д.Тимофєєва, К.Шамаєву, котрі схвально відгукувалися щодо прогресивного західноєвропейського впливу, Французької революції, різноманітних зв'язків з Європою, активного проникнення просвітницьких ідей на територію України початку XIX ст. та впливу на подальший культурний та мистецький розвиток. Так, К.Шамаєва зауважує: «Завдяки зв'язкам з польською культурою Україна ще в XVII-XVIII ст. прилучилася до культурних досягнень Західної Європи» [19]. М.Попович акцентує увагу на потужних культурних імпульсах, що виходили протягом XVIII ст. від Франції, Голландії й Англії та мали безпосередній вплив на країни всієї Європи, зокрема й Україну [13; 209; 215]. В.Кравченко вказує, що «[український – Т.С.] народ, поставлений долею на перехресті різних культурних і цивілізаційних впливів, був змушений постійно вирішувати проблему історичного вибору, що з особливою гостротою виступала перед ним у переломні періоди життя» [7; 234-235]. При цьому О.Остапчук зауважує, що «Правобережжя всю першу половину XIX ст. залишалося частиною польського культурного, літературного та комунікативно-мовного простору» [12; 82].

Поширення приватних бібліотек у той час на Волині дослідники пов'язують із проникненням в Україну ідей Просвітництва. Такої позиції дотримувався Я.Ісаєвич [6].

На сьогодні роль приватних бібліотек Волині у культурному процесі частково розкрито в монографіях І.Ціборовської-Римарович (князів Вишневецьких-Мнішеків, Мікошевських) [17], О.Рабчун (князів Урбановських-Стажинських) [16], С.Булатової (магнатів Яблоновських) [2], О.Оглоблина (Волинського ліцею) [11], Т.Мяскової (Київського університету) [9].

Нові підходи у вивченні культури та мистецтва Волині фрагментарно накреслені в статтях

українських науковців: освіта (О.Марчук, В.Павленко); культурно-мистецькі колекції та меценатська діяльність польської шляхти (О.Кондратюк, Н.Сейко); просвітники Волині (С.Чуйко, С.Шаправський, Г.Магнер), музика (В.Богданов, К.Шамаєва).

Є низка дисертаційних досліджень, що розкривають окремі аспекти впливу західноєвропейських просвітницьких ідей на розвиток культурно-мистецького середовища Волині: освітньо-просвітницька діяльність іноземних педагогів на Волині (В.Павленко), архітектура (О.Михайлишин), польська шляхта на Волині (В.Павлюк, О.Якимчук), приватні магнатські бібліотеки (С.Булатова, І.Ціборовська-Римарович), музика (Т.Никоненко).

Зростає кількість монографічних досліджень, написаних російськими та польськими вченими. Так, добродійну діяльність в освіті розглянули О.Друганова й Н.Сейко, просвітників Волині: постать Т.Чацького – найбільш повно – М.Ролле, постать Г.Коллонтая – Е.Кіпа та Б.Лімановський, польську шляхту у структурі Російської імперії – Д.Бовуа; музику – К.Шамаєва, європейські ідеї в Росії на початку XIX ст. – Д.Тимофєєв.

Отже, історіографія другої половини XIX – початку XX ст. представлена працями, більшість з яких мала описовий, несистематизований характер, у котрих питання культурного розвитку Волині кінця XVIII – початку XIX ст. висвітлено епізодично. Дослідники 20-80 рр. XX ст., зосередилися на більш детальному вивченні української культурно-мистецької спадщини. З 90-х рр. XX ст. серед науковців активізувалося вивчення цієї проблеми, щоб розв'язати дискусійні питання. Таким чином, аналіз історіографії з окресленої проблеми дав можливість простежити динаміку вивчення культурної спадщини на Волині у досліджуваній період, вивчити питання, що раніше не розглядалися у науковій літературі, зробити належні висновки.

Джерельні приписи

1. Антонович В.Б. Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори / В.Б. Антонович; Упор.: О.Тодійчук, В.Ульяновський. – К.: Либідь, 1995. – 816 с.
2. Булатова С.О. Книжкове зібрання роду польських магнатів Яблоновських у фондах Національної бібліотеки ім. В.І. Вернадського / С.О. Булатова. – К.: Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського, 2006. – 334 с.
3. Грушевський М.С. Історія України, приналежна до програми вищих початкових шкіл і нижчих класів шкіл середніх / М.С. Грушевський; Упор. А.Ф. Трубайчук. – К.: Либідь, 1991. – 228 с.
4. Дорошенко Д.І. Нарис історії України [Текст]: В 2 т. / Д.І. Дорошенко. – К.: Глобус, 1992. – Т. 2: Від половини XVII століття. – [Б.м.]: [б.в.], 1992. – 351 с.
5. Ефименко А. Очерки истории Правобережной Украины / Александра Ефименко. – К., 1895. – 174 с. (Оттиск из журнала «Киевская старина»).
6. Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми [Текст] / Ярослав Ісаєвич; Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. – Л.: Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2002. – 520 с.
7. Кравченко В.В. Нариси з української історіографії епохи національного Відродження (друга пол. XVIII – середина XIX ст.) / В.В. Кравченко. – Харків: Основа, 1996. – 321 с.
8. Крип'якевич І.П. Історія України / І.П. Крип'якевич; Відпов. ред. Ф.П. Шевченко, Б.З. Якимович. – Львів: Світ, 1990. – 520 с. / («Пам'ятки історичної думки України»).
9. Мяскова Т.Є. Заснування та комплектування Бібліотеки Університету св. Володимира (1834-1841) / Т.Є. Мяскова // Рукописна та книжкова спадщина України: Археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів / Національна Б-ка України ім. В.І. Вернадського, Ін-т рукопису. – К., 1998. – Вип. 4. – С. 292-302.
10. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу: репринтне відтворення вид. 1918 року / Іван Огієнко. – К.: Абрис, 1991. – 272 с.
11. Оглоблин О. Бібліотека Волинського ліцею / Олександр Оглоблин // Бібліотечний вісник. – 1995. – № 6. – К., 1995. – С. 11-14.
12. Остапчук О.А. Изменение государственных границ как фактор формирования языковой ситуации на Правобережной Украине в конце XVIII – первой половине XIX в. / О.А. Остапчук // Регионы и границы Украины в исторической ретроспективе. – М.: Институт славяноведения Российской Академии наук, 2005. – С. 53-92.
13. Попович М.В. Нарис історії культури України / М.В. Попович. – К.: АртЕк, 1999. – 728 с.
14. Свирида И.И. Польская художественная жизнь конца XVIII – первой трети XIX века / И.И.

Свирида. – М.: Наука, 1978. – 268 с.

15. Софронова Л.А. Польская театральная культура эпохи Просвещения / Л.А. Софронова; Отв. ред. Б.Ф. Стахеев. – М.: Наука, 1985. – 272 с.

16. Рабчун О.С. Родова книгозбірня Урбановських-Стажинських: перспектива наукового дослідження / О.С. Рабчун // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2007. – Вип. 12. – С. 203-209.

17. Родові бібліотеки Правобережної України XVIII століття (Вишневецьких-Мнішеків, Потоцьких, Мікошевських): історична доля та сучасний стан: Мон. / [І.О. Ціборовська-Римарович та ін.]; НАН України. Нац. Б-ка України ім. В.І. Вернадського. – К., 2006. – 396 с.

18. Хинц Х.Ф. Гуго Коллонтай / Х.Ф. Хинц. – М.: Мысль, 1978. – 215 с. (Мыслители прошлого).

19. Шамаєва К.І. Музиканти-поляки з Волині / К.І. Шамаєва // Житомирщина на зламі тисячоліть: Наук. зб. «Велика Волинь». – Т. 21. – Житомир: М.А.К., 2000. – С. 334.

20. Andrzejowski A. Ramoty starego Dietiuka o Wolyniu: W III t. – T. III / Antoni Andrzejowski; wydal i przedmowa opatrzył Fr. Rawita Gawronski. – Wilno: Biblioteka Pamiętnikow, Nakladem Tow. Udz. «Kurjer Litewski», 1914. – 234 s.

21. Listy X. Hugona Kollataja w przedmiotach naukowych. Korrespondenciya listowna X. Hugona Kollataja z Tadeuszem Czackim wizytatorem nadzwyczajnym szkol w Guberniach Wolynskiej, Podolskiej i Kijowskiej; przedsiwzieta w celu urzadzenia instytutow naukowych i pomnozenia Oswiecenia publicznego w trzech rzechonuch guberniach. Z rekopismu wydal Ferdinand Kojsiewicz. – T. I. – Krakow: Drukarna Uniwersytetu, 1844. – 394 s.

22. Bobinska C. Szkice o ideologach polskiego Oswiecenia. Kollataj i Staszic / Celina Bobinska. – Wroclaw, 1952. – 67 s.

23. Komisja Edukacji Narodowej. Wybor zrodel (Pisma Komisji i o Komisji) / Zeb. i opr. St. Tync. – Wroclaw: Ossolineum, 1954. – 730 s. (Biblioteka narodowa, seria I, nr 126).

24. Lempicki Zygmunt. Renesans. Oswiecenie. Romantyzm / Zygmunt Lempicki. – Warszawa-Lwow: Towarzystwo nauczycieli szkol wyzszych, 1923. – 235 s.

25. Pamiętniki Jana Duklana Ochockiego, z pozostalych po nim rekopisow przepisane i wydane przez Kraszewski J.I. – Wilno: Naklad i druk Jozefa Zawadowskiego, 1857. – T. 3. – 358 s.

26. Rolle M. Ateny Wolynskie. Szkic z dziejow oswiaty w Polsce / Michal Rolle. – Lwow-Warszawa-Krakow: Wydawnictwo Zakladu narodowego imienia Ossolinskih, 1923. – 310 s.

Резюме

Проаналізовано історіографію культурної спадщини Волині кінця XVIII – початку XIX ст. Основні тенденції культурно-мистецького характеру регіону формувалися під впливом ідей західноєвропейського Просвітництва.

Ключові слова: Волинь, культурна спадщина, Західна Європа, Польща, національна культура, магнатські маєтки.

Summary

Smirnova T. Problem of study of cultural heritage of Volyn of end of XVIII – beginning of XIX of centuries in the special literature

In the article historiography of cultural legacy of end Volyn is analyzed XVIII – to beginning of XIX item Basic tendencies of cultural and art character of region, formed under act of ideas of zakhidnoevropeyskogo Elucidative.

Key words: Volyn, cultural heritage, Western Europe, Poland, national culture, magnate estates.

Аннотация

Проанализирована историография культурного наследия Волини конца XVIII – начала XIX ст. Основные тенденции художественного характера региона формировались под воздействием идей западноевропейского Просветительства.

Ключевые слова: Волинь, культурное наследие, Западная Европа, Польша, национальная культура, магнатские резиденции.